

Overwinterende zee-eenden voor de Belgische kust

Iedereen weet dat onze kustwateren zeer geschikt zijn voor badgasten en watertoerisme maar dat ze tevens een belangrijk rust- en foerageergebied vormen voor veel zee- en kustvogels is veel minder bekend. Zo kunnen tijdens de wintermaanden met de juiste apparatuur (verrekijker of telescoop) grote concentraties zee-eenden voor onze kust worden waargenomen. Van januari tot in maart bevinden zich op minder dan 10 km van het strand vaak grote groepen. De grootste aantallen verblijven doorgaans ter hoogte van Koksijde en De Panne. De overgrote meerderheid bestaat uit Zwarte Zee-eenden *Melanitta nigra*, maar met een beetje geluk kunnen ook redelijke aantallen Grote Zee-eenden *M. fusca* en Eidereenden *Somateria mollissima* worden gezien. De overwinterende zee-eenden worden door het Instituut voor Natuurbehoud systematisch geteld vanuit vliegtuigen en schepen, en vanaf het land. Deze speciale aandacht heeft natuurlijk zijn redenen en om die te begrijpen moeten we het onderzoek naar zee-eenden eerst in een historisch perspectief plaatsen.

Historische gegevens

Uit vergeelde literatuur blijkt dat reeds in de eerste helft van de negentiende eeuw Zwarte Zee-eenden voor onze kust pleisterden. Ook in de daaropvolgende periode tot 1950 werden regelmatig Zwarte Zee-eenden gezien op de westelijke kustbanken of spoelden er dode of met olie besmeurde exemplaren aan op het strand. Evenals nu lijken ook in die tijd Grote Zee-eenden en Eidereenden veel minder algemeen te zijn geweest dan Zwarte Zee-eenden. Hoe talrijk deze soorten destijds waren valt echter niet meer te achterhalen. De termen systematische of integrale tellingen waren in die tijd nog onbekend. We moeten het doorgaans stellen met weinigzeggende termen als 'vrij grote aantallen', 'veel' en 'meer dan in andere jaren'.

In de literatuur worden bovendien veelal zeer lokale waarnemingen vermeld of wordt melding gemaakt van geschoten of aangespoelde individuen, zodat we wel weten dat ze er waren maar niet in welke aantallen. In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam daar langzaam verandering in. Gedurende deze periode werden tijdens enkele koude winters duizenden Zwarte Zee-eenden geteld aan de westkust, tussen Nieuwpoort en de grens met Frankrijk. De winter van 1955 was bijzonder koud. Duizenden Zwarte Zee-eenden werden langs de westkust waargenomen; sommigen vastvroren met de poten aan het ijs op de Ilzer. De daarop volgende zomer werden 10000-12000 Zwarte Zee-eenden geteld die op ruitrek waren. In de zomer van 1965 werden er tussen De Panne en Zeebrugge 2000-2500 exemplaren waargenomen. In januari 1966 zaten er voor de ganse kust wederom enkele duizenden exemplaren (maar minder dan 5000). Tijdens de voorjaarsstrek bleken de vogels ook voor enige tijd de Belgische kust aan te doen. Er werden op 7 maart 1966 maar liefst 8200 geteld, waarvan het leeuwendeel tussen Nieuwpoort en Oostende. Opvallend is dat in deze periode voor het eerst melding wordt gemaakt van aanspoelingen van grote aantallen olieslachtoffers.

Systematische tellingen

Systematische tellingen van op zee pleisterende vogels werden echter nog altijd niet uitgevoerd. Bovendien werden de vogels geteld met verrekijkers of telescopen vanaf een duintop of boulevard, waardoor zee-eenden verder uit de kust gemakkelijk gemist konden worden. De pioniers H. Van der Vloet en G. Burggraeve onderkenden dit probleem en organiseerden de eerste vliegtuigtellingen. Tussen 1967 en 1972 werd de westelijke Vlaamse en Noord-Franse kust 2-3 keer per winter geteld. Tussen 1973 en 1977 werd de hele

Belgische kust aangedaan. Na een onderbreking van 10 jaar werd in 1986 de draad weer opgepakt door L. Maertens, die in opdracht van het Instituut voor Natuurbehoud van november tot maart maandelijks de Vlaamse kust telde vanuit een vliegtuig. In de periode 1967-1995 werd de gevolgde route een aantal malen aangepast en werd het onderzochte gebied uitgebreid. Pas vanaf eind 1996 werd de gehele kust op een gestandaardiseerde manier volgens een vaste route geteld. Aanvullend op deze vliegtuigtellingen werden ook in de laatste jaren nog steeds de ouderwetse methoden van het tellen vanaf land gehanteerd, alsmede tellingen vanaf schepen. Aangezien de aantallen zee-eenden binnen enkele dagen sterk kunnen fluctueren, kan de piek in aanwezigheid tijdens een vliegtelling net gemist worden en in zo'n geval is deze extra informatie onontbeerlijk.

Doordat de telmethoden en het onderzoeksgebied telkens veranderden is een volledig verantwoorde vergelijking van de aantallen niet mogelijk. Toch zullen de tellingen vanaf 1967 een redelijk betrouwbaar beeld geven van de aantalsfluctuaties. Dat aanvankelijk alleen de westkust en pas vanaf januari 1974 ook de midden- en oostkust werd geteld, had waarschijnlijk geen noemenswaardig effect op de totaalaantallen. Tellingen vanaf de kust en latere tellingen vanuit vliegtuigen, waarbij wel de hele kuststrook werd geteld, laten immers zien dat het leeuwendeel langs de westkust zat, zoals dat ook tegenwoordig nog het geval is.

Fluctuerende aantallen

In de periode 1967-1977 fluctueerden de wintermaxima tussen de 1500 en 7000 Zwarte Zee-eenden. Nooit werden meer dan 10 Grote Zee-eenden geteld en ook Eidereenden waren doorgaans niet zo talrijk (minder dan 50), alleen in de winter van

1969 toen 250 Eideereenden werden geteld. Hoewel in deze periode dus nooit meer dan 7000 Zwarte Zee-eenden werden geteld, ging men er destijds vanuit dat er regelmatig meer dan 8000 individuen aanwezig zouden zijn voor de Belgische kust. Dit magische aantal van 8000 was nodig om het gebied te kunnen erkennen als Ramsar-gebied, aangezien een dergelijke aanduiding o.a. vereist dat er meer dan 1% van de totale geografische populatie (destijds geschat op 800.000 individuen) in een gebied aanwezig is. In maart 1986 was het dan zover en werden de westelijke kustbanken door de federale overheid afgebakend als zijnde Ramsar-gebied. Hoewel de achterliggende redenering in dit geval misschien niet altijd even rechtlijnig was, is dit toch een mooi voorbeeld hoe tellingen uitgevoerd door vrijwilligers en professionals kunnen leiden tot de bescherming van de natuur. In de periode 1978-1986 is er niet systematisch geteld en beschikken we slechts over enkele tellingen die vanaf het land plaatsvonden. Er zijn toen maximaal 2225 vogels geteld, dus wederom werd de grens van 8000 vogels niet overschreden. Toen in de winter van 1987 de draad weer werd opgepakt, bleek al in het derde

jaar dat de veronderstelling juist was geweest. In 1989 werden maar liefst 11900 Zwarte Zee-eenden geteld en ook in de jaren daarna werden regelmatig meer dan 10000 pleisterende zee-eenden vastgesteld met als absoluut hoogtepunt bijna 16000 exemplaren in 1996. Vanaf 1998 zijn de aantallen weer wat magerder, hoewel de stijging in de afgelopen winter hoop biedt voor de komende jaren.

Hoewel het zeer gewaagd is om verregaande conclusies te trekken op basis van deze tellingen, lijken er toch enkele patronen naar voren te komen. Zo zijn er grofweg vier periodes te onderscheiden. De periode 1967-1975 toen de maximale aantallen rond de 3000 fluctueerden (een enkele uitschieter daargelaten), de periode 1976-1985 toen waarschijnlijk veel lagere aantallen voor onze kust hebben gezeten, de periode 1987-1997 toen regelmatig maxima van meer dan 10000 vogels zijn geteld, en weer een afname in de laatste jaren. Naast deze fluctuaties op de lange termijn, blijken ook tussen jaren enorme veranderingen te kunnen plaatsvinden. Zo werd het hoogtepunt van ongeveer 15500 exemplaren in 1995 gevolgd door een dieptepunt van ongeveer 1400

vogels in het jaar daarna. En zelfs op veel kortere termijn kunnen de aantallen sterk variëren. Afgelopen winter werden op 13 januari slechts 238 Zwarte Zee-eenden geteld vanuit een vliegtuig. Eind januari waren dat er iets meer dan 3600 (30 januari vanaf land), terwijl half februari de meeste vogels alweer gevlogen waren (549 op 17 februari). Op 12 maart werden vanaf het land bij Oostduinkerke 8000 Zwarte Zee-eenden geteld vergezeld van enkele honderden grote Zee-eenden. Sterk fluctuerende aantallen lijken dus inherent te zijn aan deze soort. Om deze te kunnen begrijpen, moeten we het voorkomen van de Zwarte Zee-eend in de Belgische kustwateren in een veel breder perspectief zien en moeten we ook iets weten over de voedselbehoefte van de soort.

Overwinteringsgebieden in de Noordzee

De belangrijkste overwinteringsgebieden van de Zwarte Zee-eend bevinden zich in de Baltische Zee. In de Noordzee overwinteren grote concentraties voor de Noorse en Engelse kust, maar de belangrijkste concentraties bevinden zich langs de oostkust. Vooral rond Denemarken,

Wintermaxima van overwinterende Zwarte Zee-eenden voor de Belgische kust voor de periode 1967-2001.

Duitsland en Nederland, bevinden zich zeer grote aantallen van deze eenden (laatste schatting van maximaal 1.380.000 overwinteraars in deze 3 landen). In het oostelijke Kanaal is de Baie de la Seine (Frankrijk) het belangrijkste overwinteringsgebied. Ten opzichte van de aantallen die in bovengenoemde gebieden overwinteren vallen de aantallen voor de Belgische kust in het niet. Desalniettemin zijn de Belgische wateren van groot belang voor Zwarte Zee-eenden. Naarmate er ook in andere landen beter wordt geteld en meer gegevens beschikbaar komen, lijkt het er meer en meer op dat de gebieden in de Noordzee in nauw contact met elkaar staan. Er wordt vaak gezegd dat de vogels van de Voordelta (Nederland) en die voor de Vlaamse kust eigenlijk tot dezelfde groep behoren. De hoge aantallen voor onze kust in de jaren negentig gaan samen met piekaantallen in de Nederlandse kustwateren en met afnames in Engeland, Frankrijk en Portugal. Binnen de Nederlandse wateren hebben sterke verschuivingen plaatsgehad. In de loop van de afgelopen eeuw verloren de Waddenzee en de Hollandse kust aan betekenis, terwijl de aantallen in de Noordzee boven de Waddeneilanden en de Voordelta (inclusief de Belgische kust) toenamen. Zulke verschuivingen hebben waarschijnlijk alles te maken met veranderingen in de beschikbaarheid van hun voedsel.

Schelpdieren als voedselbron

Zwarte Zee-eenden leven buiten de broedtijd in hoofdzaak van schelpdieren. Ondanks dit specialisme zijn het toch ware opportunisten die actief op zoek gaan naar nieuwe voedselgebieden wanneer het voedsel in een bepaald gebied niet meer toereikend is. Het maakt dan niet zoveel uit welke schelpdieren er aanwezig zijn, wanneer ze maar in ruime mate aanwezig zijn, niet al te groot zijn en zich niet al te diep bevinden. Het scala aan schelpdieren omvat o.a. mossel, kokkel, nonnetje, halfgeknotte strandschelp, noordkromp, tere dunschelp, rechtgestreepte platschelp en waarschijnlijk

ook tere platschelp, zaagje en Amerikaanse zwaardschede. Het unieke zandbanksysteem voor onze kust, met zijn gevarieerde bodemstructuur en stromingspatronen, zorgt voor een heterogene compositie van het bodemleven. De kustbanken tussen Koksijde en de Panne, waar het merendeel van de zee-eenden pleistert, is uniek omdat het zeer fijn sediment bevat en daarom zeer geschikt is voor schelpdieren. Tegenwoordig komen de tere dunschelp en rechtgestreepte platschelp er in zeer hoge dichtheden voor. In het begin van de jaren negentig werden er enorme aantallen halfgeknotte strandschelpen aangetroffen, maar die lijken tegenwoordig te zijn verdwenen. Juist de halfgeknotte strandschelp vormt een zeer belangrijke voedselbron voor Zwarte Zee-eenden. Een tijdelijke opbloei van deze schelpdieren vormt dus mogelijk de verklaring voor de grote aantallen Zwarte Zee-eenden in de jaren negentig. Op de andere zandbanken voor onze kust is de dichtheid aan schelpdieren veel lager en hier worden dan ook veel minder zee-eenden gezien.

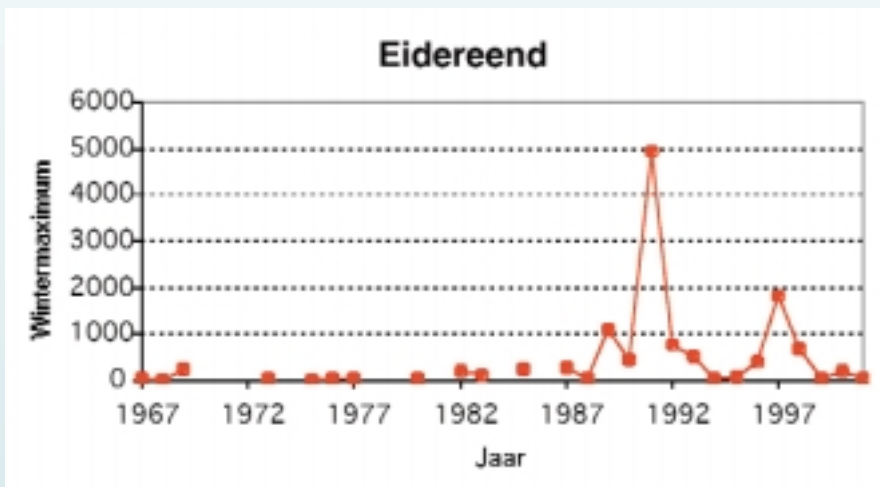
Overige zee-eenden

Ook het voorkomen van Eidereenden en Grote Zee-eenden vertoont grote aantalsfluctuaties. De aantalsontwik-

keling van deze eenden vertoont een grote overeenkomst. Over het algemeen zijn deze soorten schaars, maar rond 1991 is een tijdelijke toename te zien gevolgd door een tweede minder uitgesproken piek in 1997. De toename in het begin van de jaren negentig komt overeen met een massale exodus van Eidereenden in de Nederlandse Waddenzee. Een combinatie van overbevissing van kokkels en mossels, en lage temperaturen dreef de eenden vanuit de Waddenzee naar de Noordzee. Hier moesten ze concurreren om voedsel met de alomtegenwoordig Zwarte Zee-eenden, waardoor een deel heeft besloten nog verder naar het zuiden af te zakken. Mogelijk was ook een deel van de Grote Zee-eenden door voedselconcurrentie gedwongen om naar de Belgische kustwateren af te zakken. Ook in 1997 was het aantal Eidereenden in het Nederlandse Waddengebied sterk afgenomen en heeft een gedeelte van de vogels zich verplaatst naar de kustwateren. In de jaren daarna bleven de aantallen in de Waddenzee laag, maar heeft dit niet geleid tot een opleving in de Belgische wateren. Blijkbaar waren andere kustgebieden meer geschikt en bovendien zijn de totale aantallen de laatste jaren door sterfte sterk gereduceerd, waardoor de voedselvoorraad voor de Belgische kust niet aangesproken hoefde te worden om de gehele populatie te voeden.

Wintermaxima van overwinterende Grote Zee-eenden voor de Belgische kust voor de periode 1967-2001.

Wintermaxima van overwinterende Eidereenden voor de Belgische kust voor de periode 1967-2001

Bedreigingen

Olie en overbevissing vormen de grootste bedreiging voor zee-eenden. Omdat ze de meeste tijd zwemmend op het water doorbrengen en zeer geconcentreerd voorkomen zijn ze zeer kwetsbaar voor olieverontreiniging. Een enkele olievlek kan grote aantallen zee-eenden in één keer treffen. Gelukkig neemt het aantal olielachtoffers de laatste decennia sterk af. Tijdens stookolietellingen worden steeds minder dode zee-eenden gevonden. Bovendien neemt het percentage met olie besmeurde vogels gestaag af. Op Europese schaal vormt de visserij op schelpdieren een grote bedreiging voor deze soorten. Hoewel de meningen hierover verdeeld zijn, lijkt de groot-scheepse vangst van schelpdieren (vooral mossels, kokkels en halfgeknotte strandschelp) de voedselvoorraden van zee-eenden aan te tasten.

Er wordt zelfs verondersteld dat wanneer de visserij niet wordt beperkt, het aantal zee-eenden in de zuidelijke Noordzee sterk zal afnemen in de komende jaren (of plaatselijk al is afgenomen). Daarnaast zijn zee-eenden zeer verstoringsgevoelig. De sterke toename van de scheepvaart, het watertoerisme en het gebruik van supersnelle veerboten komt de rust van de vogels zeker niet ten goede.

Toekomst

Ook de komende jaren zal het Instituut voor Natuurbehoud doorgaan met het monitoren van zee-eenden. Naarmate er meer en meer informatie beschikbaar komt over veranderingen in het voedselaanbod van de zee-eenden zal het voorkomen van deze soort beter begrepen worden. Hierdoor kan de bescherming van deze soort en ook de bescherming van zijn voedselgebieden

worden gewaarborgd. De huidige afbakening van de westelijke kustbanken als Ramsar-gebied is een weinig doeltreffende maatregel omdat dit voornamelijk geen wettelijke bescherming biedt aan de vogels. Pas wanneer het gebied wordt erkend als marien reservaat zal de rust onder de zee-eenden terugkeren.

Jeroen Van Waeyenberge, Eric W.M. Stienen & Henk Offringa*

* Huidig adres : Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Directie Noordzee, P.O. Box 5807, 2280 HV Rijswijk, Nederland